

дев (глав. ред.) и др. - М.: Наука, 1971. - 742 с.

6. Итоги первого квартала 1989 года. Сообщение Госкомстата СССР // Известия (Москва, СРСР). - 1989. - 23 апреля.

7. Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення: Офіц. текст. - К.: Політвидав України, 1985. - 171 с.

8. Левин Б.М. Алкогольная реформа в СССР: успехи, проблемы, трудности // Эффективность алкогольной реформы: некоторые социологические аспекты. (Международная конференция в Баку, 1-3 ноября 1988 г.). - М.: Институт социологии АН СССР, 1988.

9. Найдивовижніші закони різних країн: Науково-популярний збірник (рос. мовою). - 2-ге вид., перероб. та допов. / Уклав М.І. Хавронюк. - К: Атіка, 2010. - 228 с.

10. Рыжков Н.И. Десять лет великих потрясений. - М.: Ассоциация "Книга. Просвещение. Милосердие",

1995. - 574 с.

11. Советская монополия и неэффективность жестких мер "сухих законов". - Электронный ресурс: <http://www.rbc.ru/reviews/drink/261204/2sub3.shtml>

12. Сухой закон: история, интересные факты. - Электронный ресурс: <http://zadumaisia.ru/alkogol-1.php>

13. Treml V.G. Soviet and Russian Statistics on Alcohol Consumption and Abuse // Premature Death in the New Independent States / J.L. Bobadilla, C.A. Costello, F. Mitchell (eds.). - Washington, DC: National Academy Press, 1997. - P. 220-238.

Бойко В. В.

Здобувач кафедри загальної теорії держави і права, начальник курсів інституту післядипломної освіти та заочного навчання Львівського державного університету внутрішніх справ, підполковник міліції
Надійшла до редакції: 10. 12. 2012

УДК 343.15

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Іванчук Н. В.

Проблема тлумачення є однією з традиційних проблем юридичної науки. Вона має самостійне значення в процесі наукового або повсякденного пізнання державно-правового життя. Необхідність чіткого уявлення про значення чинних норм виникає під час як правотворчої, так і правозастосовної роботи. Процес неофіційного тлумачення неминучий під час реалізації правових норм державними органами, при укладенні угод і договорів господарськими структурами, у діяльності партій, суспільних об'єднань, при здійсненні цивільних юридично вагомих дій і, навіть, у повсякденному житті окремої особи.

Кожне явище чи поняття має свої витoki й першопричини, кожне переживає період народження, становлення, зрілого функціонування та відмирання. Навряд чи є винятком поняття тлумачення норм права. Саме поняття "тлумачення норм права" остаточно сформулювалося в середині ХХ ст., але, шукаючи витoki й передумови появи цього явища, несправедливо було б не звернутись до юридичного досвіду попередніх епох. Звісно, у форматі окремого параграфу неможливо здійснити досконалий аналіз історичного розвитку правової думки на предмет розроблення ідей тлумачення норм права, але не представити думки окремих мислителів означало б позбавити ідейне ядро цього явища його історичної генези. Доцільно зазначити, що ідеї великих мислителів щодо різних аспектів права не були спрямовані конкретно на процес тлумачення, проте окремі їхні погляди склали основу генези теорії тлумачення норм права, і передусім це стосувалося саме неофіційного тлумачення норм права.

На межі IV та V ст. до н.е. побачив світ твір давньогрецького філософа Платона "Держава", в якому автором стверджувалися принципи й правила, якими має керуватися досконала, на його думку, держава. Платон шляхом логічних умовиводів підходить до з'ясування змісту категорії справедливості. Зокрема, він доходить висновків, що, "беручись установлювати закони", люди влади можуть встановлювати їх правильно або неправильно", а отже, виникає справедливе питання, яке за багато століть стане яблуком розбрату між представника-

ми позитивістської та природно-правової юриспруденції: "Якщо інші люди зобов'язані коритися будь-якому приписові, який встановили люди, що на цей момент є при владі, то чи буде це дійсно справедливим?" [1, 23]. Розробляючи проблему справедливості, філософ доходить висновку, що ця якість здатна бути притаманною як окремим людям, так і цілим державам. Як бачимо, Платон по-своєму здійснює тлумачення існуючих норм права чи таких, якими вони повинні бути. Такі роздуми філософа по праву можна вважати неофіційним тлумаченням.

Стародавній Рим став нащадком античної Греції в розробці ідей "держави", "права", "закону", "справедливості", а загалом і правотлумачної діяльності. На увагу заслуговує творчий доробок видатного римського філософа Марка Тулія Цицерона (106 - 143 рр. н.е.) "Про державу; Про закони; Про природу богів...", роботи якого з позицій сьогодення по праву можна вважати доктринальним тлумаченням норм права [2].

Поняття закону й права Цицерон пов'язує з категоріями розуму, здорового глузду й природи: "Адже тим, кому природа дарувала розум, вона дарувала і здоровий глузд. Звідси випливає, що вона їм дарувала і закон, який є здоровим глуздом - як у великих, так і в заборонах. Тому, якщо вона дарувала їм закон, то дарувала й право. Розум же був даний усім. Значить, право було дано всім" [3, 51].

Тлумачення норм права довгі роки зазнавали на собі негативних наслідків легістського підходу до праворозуміння. Історії відомі випадки, коли негативно ставилися до самої спроби роз'яснювати видані правові акти, оскільки апріорно вважалося, що останні написані настільки ясно, що їх може зрозуміти без будь-яких утруднень будь-яка зацікавлена особа [4, 32]. У цьому відношенні показовим є приклад імператора Юстиніана (VI ст. н.е.), який заборонив тлумачення своїх Дигестів, вважаючи, що всі неясності були усунуті й не залишилися підстав для сумнівів. У своєму посланні "Про складання Дигестів" ("Deo auctore") від 15 грудня 530 р., адресованому знаменитому юристові Трібоніану, який очолював за його дорученням комісію зі систематизації

творів класичних юристів, він проголосив: “Ми затверджуємо за нашими зборами, які будуть складені вами з волі Бога, назву Дигест або Пандект; надалі ніхто з юристів не повинен насмілюватися прикладати до нього коментарів і своєю багатослівністю заплутувати стислість цього кодексу...” [5, 20]. Більше того, видаючи *Corpus juris*, він наказав, щоб суди у випадках сумнівів звертали ся за роз’ясненнями до самого імператора. Супротивником тлумачення права був і автор знаменитої книги “Про злочини і покарання” - італійський просвітитель і юрист Ч. Беккарія. Він писав, що “судді не може належати право тлумачити кримінальні закони виключно внаслідок того, що вони не є законодавцями” [6, 75]. На його переконання, “недоліки, пов’язані з точним слідуванням букві кримінального закону, нікчемні в порівнянні з недоліками, що викликаються тлумаченням”. Ці недоліки “легко усуваються шляхом внесення в текст закону необхідних змін”. Суворе ж “слідування букві закону не допускає судового свавілля, що загрожує виникненням необхідних і самокорисливих суперечок” [6, 78].

Доречно звернутись до уявлень про державу, закони й право наших пращурів. Національно-етнічний аспект державницько-правової генези українства має цікавити нас настільки, наскільки ми бажаємо віднайти та дослідити автентичні прояви генетичного коду нації у вітчизняній історії. А цей код слід шукати насамперед саме в Київській Русі. Звісно, історія українського етносу не починається києворуським періодом, але вести мову про зародження ідей - попередників “філософії права”, а з нею й окремих аспектів тлумачення норм права, можна, починаючи саме з появи цієї держави.

Необхідно підкреслити, що прийняття християнства зіграло роль потужного каталізатора в процесі розвитку суспільства. Як вказує О. Братко-Кутинський, ідеї християнства, змінюючи душі, майже не змінювали світогляду наших пращурів. Християнський світогляд мав багато спільного з язичницьким. Після офіційного прийняття християнства в 988 р. життя старої релігії лише набрало нових форм (частина обрядових дійств була оформлена як християнські свята) [7, 53]. Народ Київської Русі поступово перетворювався в цивілізовану на той час націю зі своїми здобутками, культурою, планами розбудови державності, внутрішніми та зовнішніми проблемами. Це усвідомлювали як самі русичі, так і європейські держави, які почали переймати в Русі культурні, наукові, технічні досягнення. Національна самобутність Київської Русі стала джерелом національної ідеї для сучасної України, а також джерелом знань для багатьох європейських держав, у тому числі, пізніше, і для Росії.

Процес тлумачення норм права для Русі був досить розповсюдженим, хоча й зі своїми особливостями. Подібні приклади можна навести й з правотворчої діяльності Володимира Мономаха та Ярослава Мудрого. І хоча здебільшого така діяльність відбувалася поза правовою свідомістю суспільства, особливо такий процес можна простежити при поєднанні дохристиянських норм з християнськими канонами, все ж такі процеси назвати інакше як “своєрідним”, характерним для того часу тлумаченням норм права буде абсолютно правильним.

Отже, у Київській Русі тлумачення права формувалося переважно на духовно-моральному підґрунті, на попередній глибинній народній філософії, народній духовній культурі.

Про це свідчать такі давньоруські джерела: “Слово про Закон і Благодать” митрополита Іларіона, “Успенській збірник”, “Моління” Даниїла Заточника, “Слова” Кирила Туровського, “Послання” Кліма Смолятича, “Повчання” Володимира Мономаха, “Послання” митрополита Никифора, “Житіє” Бориса і Гліба, “Вчення” Кирила Новгородця, “Повість минулих літ”, “Повчання” Серапіона Володимирського, “Печерський патерик”, а також “Договірні грамоти Великого князя Ярославича з Великим Новгородом”, “Договори Русі з Візантією”. Особливо велике значення для формування українського національного права мала “Руська правда”.

Так, зокрема, митрополит Іларіон описує канони християнського світогляду, досліджує співвідношення Старого й Нового Завітів, “закону” і “благодаті”. Для тлумачення використовуються не тільки богословські, а й соціальні поняття. Митрополит Іларіон зазначає: “закон” - “стень”, “благодать” - “істина”, “закон” - рабство, “благодать” - свобода, проте існування їх мислиться як єдність актуального й потенційного. Благодать існує як замисел Бога. Актуально кожне начало не існує, а змінює одне одного: спочатку “закон”, а потім - “благодать” [8, 13].

Виходячи з цих досліджень, слід вважати, що саме митрополит Іларіон був першим, хто на території нашої держави на професійному рівні здійснював тлумачення норм права. Вважати таку роботу Іларіона офіційним чи неофіційним тлумаченням норм права неможливо й було б неправильно. Проте його правотлумачна діяльність із позицій нашого часу може трактуватись як, наприклад, доктринальне тлумачення, а в деяких випадках і як професійне тлумачення норм права.

Цікавим з огляду історичного аналізу є розвиток тлумачення в XVII -XVIII ст. Цікавий факт, який охарактеризував ставлення до тлумачення в більшості європейських країн того часу, описав В. Грабарь. Це його розповідь про Наполеона, який, дізнавшись про виданий коментар Цивільного кодексу Франції, із сумом сказав: “Пропав мій кодекс” [9, 54]. Подібне ставлення до тлумачення мало місце й у XVIII столітті в Пруссії, Австрії, інших країнах, де приймалися спеціальні акти, якими заборонялося будь-яке тлумачення законів.

Слід зазначити, що така еволюція поглядів відбувалася не тільки з питання про необхідність інтерпретаційної діяльності, а й з її технологічною, процесуальною складовою. Так, в епоху панування природного права і “освіченого” абсолютизму існувала думка, що побудовані на раціональних засадах закони доступні розумінню кожного, і що застосування їх не вимагає ніякого особливого уміння. Вважалося, що для застосування законів достатньо лише здорового глузду, а в спеціальних прийомах юриспруденції немає необхідності. Саме тоді домінуючим у доктрині права був принцип “*clara non sunt interpretanda*” (зрозумілі закони не тлумачаться) [4, 34]. Як відзначав Ф. Тарановський, помилка таких поглядів полягала в ігноруванні емпіричного різноманіття реального життя, у зарозумілості законодавця, який претендував на математичну точність формулювань юридичних норм [10, с. 242-243].

У період становлення на початку ХХ століття радянської держави і права починає домінувати не тільки динамічний підхід пристосування тлумачення права до нових політико-правових реалій, а й формується жорсткий легістський тип праворозуміння. На початковому етапі становлення соціалістичної державності, коли

допускається застосування окремих законів повалених режимів, стають неминучими пристосування й зміна їх у процесі тлумачення на основі революційної політики, моралі та існуючої тоді правосвідомості. У період же культу особи ця діяльність набуває конформістського, пристосовницького характеру й стає на службу незаконним репресіям. Потім, з початку другої половини ХХ століття, теорія і практика тлумачення поступово виключали можливість довільного й змінюючого закон тлумачення [4, 36].

З позицій аналізу різних типів праворозуміння й пов'язаних з ними теорій тлумачення слід підтримати позицію А. Черданцева, який вважає, що розвиток у питаннях тлумачення права пройшов декілька етапів:

а) спочатку визнається тільки суворе дотримання букви закону;

б) потім визнання всіх способів тлумачення, але тих, які використовуються тільки для з'ясування волі "історичного" законодавця, при цьому основною цінністю вважаються стабільність і визначеність права;

в) поява "об'єктивних" теорій тлумачення, які визнають мінливість, "динамічність" права - тут метою тлумачення виступає "пристосування права до життя", і суддя ще не ставиться на один рівень із законодавцем;

г) виникнення "руху вільного права", що врівноважує суддю із законодавцем;

г) соціологічний напрям, де перевага надається не закону, а діяльності суддів. При цьому закон розглядається як "порожня посудина", яку суддя може заповнити чим завгодно [1, 14-15].

Такий виклад розвитку правової думки стосовно тлумачення має схематичний характер і не має чіткої хронологічної послідовності, оскільки в теорії тлумачення права паралельно співіснували різні наукові напрями.

Соціальна й державна практика останніх десятиліть ХХ століття засвідчила помилковість заборон на тлумачення законів та інших правових актів і явищ. Під впливом світових загальнодемократичних тенденцій, процесів розрядки міжнародної напруженості, посилення глобалізації та інтеграції тлумачення права в колишньому Союзі РСР, а потім і в пострадянських державах починає заохочуватися. Воно стає все більш важливою формою юридичної діяльності, про що свідчить високий престиж КС України, єдиного органу державної влади, який дає офіційне тлумачення Конституції України, та інших органів, які здійснюють інтерпретацію права.

Радянська теорія тлумачення права є логічним продовженням радянської теорії суб'єктивного права. Зазначена політико-правова ситуація певною мірою сприяла створенню, розвитку та ствердженню концепції "офіційного тлумачення законів". Сутність цієї концепції, у стислому викладі, можна визначити як обґрунтування

так званого "автентичного тлумачення", тобто правотлумачення нормативного акта повинно належати виключно державному органу влади, який його видав.

За радянською системою влади, виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного також формально всією повнотою державної влади, правотлумачення Конституції і законів належало Верховній Раді, яка при тлумаченні законів нерідко змінювала їх зміст і встановлювала нові юридичні норми. Мова про неофіційне тлумачення норм права взагалі не йшла. Цей процес був суворо контрольований з конкретно визначеним суб'єктивним складом та функціональними обов'язками.

Література

1. Історія держави і права зарубіжних країн [Текст]: посіб. / [О.М. Джужа, Т.А. Третьякова, В.С. Калиновський та ін.]. - К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. - 376 с.
2. Аристотель. Большая этика // Аристотель. - Сочинения: в 4 т. - М.: Мысль, 2011. - Т. 4. - С. 295-374.
3. Марк Тулій Цицерон. Про державу; Про закони; Про природу богів... // Хрестоматія до курсу "Принцип верховенства права та проблеми його реалізації". - К.: 2005. - 384 с.
4. Заєць А.Г. Тлумачення норм права - спеціальний вид юридичної діяльності / А.Г. Заєць // Держава і право. - 2005. - № 28. - С. 85-89
5. Дигесты Юстиниана: (Избранные фрагменты в переводе и с примечаниями И.С. Перетерского) [отв. ред. Е.А. Скрипилев]. - М., 1984. - 456 с.
6. Беккария Ч.О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккария - М.: Межд. отн., 2000. - 239 с.
7. Руська філософія права: антологія. [укладачі: А.П. Альбов, Д.В. Масленников, М.В. Сальников.] - СПб.: Алетейя, 1999. - 416 с.
8. Сливка С.С. Українська національна філософія права: антологічний ракурс / С.С. Сливка - Л.: Воля, 2001. - 364 с.9. Грабарь В.Э. Война и международное право / В.Э. Грабарь // Академічна юридична думка. - К.: ІнЮре, 1998. - С. 246-247.
10. Трановский Ф.В. Энциклопедия права / Ф.В. Тарановский - СПб.: Лань, 2001. - 581 с.
11. Черданцев А.Ф. Вопросы толкования советского права / А.Ф. Черданцев - Свердловск: Атика, 1972. - 191 с.

Іванчук Н.В.

*Старший науковий співробітник
відділу організації
науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук
Надійшла до редакції: 07. 12. 2012*

УДК 34(091) (479)

ІНСТИТУТ КОМЕРЦІЙНОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Потудінська О. В., Плужник О. І.

Становлення й розвиток комерційного посередництва як самостійного правового інституту пройшло довгий шлях. Поняття посередництва вживалося в різних аспектах. Посередництво в міжнародному праві - один із засобів мирного вирішення спорів між державами шляхом переговорів за участю третьої держави (посередника) і

на основі висунутих ним умов. Посередництво в конфліктології - це процес переговорів, у ході якого нейтральна особа (медіатор) сприяє сторонам у досягненні угоди щодо спору. Посередництво в економічному сенсі (у підприємстві) - це операція між створенням продукції й доведенням її до споживання, як правило за участю

**ШВЕДНОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**